

ΑΝΘΗ ΝΤΟΒΑ

Μελανόμορφη λήκυθος με επιγραφικό χάραγμα

Η δημοσιευόμενη μελανόμορφη λήκυθος βρέθηκε ως κτέρισμα ταφικής πυράς. Τμήμα του νεκροταφείου του 6ου και 5ου αι. π.Χ., στο οποίο ανήκε η πυρά, ερευνήθηκε το 2008 σε σωστική ανασκαφή επί της οδού Ναυάρχου Νοταρά 75 στον Άγιο Δημήτριο Αττικής, κοντά στα όρια των σύγχρονων δήμων Αγίου Δημητρίου και Δάφνης.¹

Η λήκυθος είναι συγκολλημένη και σώζεται σχεδόν ακέραια. Έχει ύψος 0,138 μ. και μέγ. διάμ. 0,065 μ. (εικ. 1). Είναι καμένη μη ομοιόμορφα, λόγω της θραύσης της στην ταφική πυρά. Το μελανό γάνωμα είναι σε πολλά σημεία απολεπισμένο. Φυλάσσεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Βραυρώνος (Α 54, Μ.Βρ. ΒΕ 4808).

Στον ώμο εικονίζεται πετεινός μεταξύ δύο φύλλων κισσού. Στο σώμα φέρει διονυσιακή παράσταση: ορχούμενη μαινάδα που στρέφει το κεφάλι προς τα πίσω. Διακρίνεται η δορά που φορά διαγώνια επάνω από το μάτιο. Δεξιά της δυσδιάκριτη μορφή: κένταυρος (;) ή σειληνός σε ημίονο και στη συνέχεια πιθανώς ανθέμο.²

Ανήκει στην «Ομάδα των Πετεινών» (“Cock Group”)³ του ύστερου μελανόμορφου ρυθμού και χρονολογείται στα τέλη του 6ου αι. π.Χ.

Το αγγείο φέρει επιγραφικό χάραγμα στο σώμα, κάτω από τον ώμο. Η χάραξη είναι αμελής και πιθανότατα έγινε μετά την όπτηση του αγγείου, ίσως πριν από την απόθεση της ληκύθου στην πυρά, από κάποιον οικείο του νεκρού⁴ (εικ. 2, 3).

Ευχαριστώ θερμά τον Άγγελο Ματθαίου και τη Βούλα Μπαρδάνη για τις επιγραφικές παρατηρήσεις και διορθώσεις. Ευχαριστώ επίσης τη συντηρήτρια Δήμητρα Τηλιγάδα, η οποία κατά τη συντήρηση του αγγείου αντιλήφθηκε την ύπαρξη επιγραφής, καθώς και τον Riccardo di Lauro για τη σχεδίαση του χαράγματος.

1. Για την ανασκαφή και τα ευρήματά της βλ. Ανθή Ντόβα, Πρόσφατες αρχαιολογικές έρευνες δυτικά του Υμηττού, στον τόμο Μαρία Δόγκα-Τόλη – Σταυρούλα Οικονόμου (επιμ.), *Αρχαιολογικές Συμβολές*, τόμος Α: *Αττική*, Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, Αθήνα 2013, 219-233, ιδιαιτ. 228-230. Άγιος Δημήτριος, οδός Ναυάρχου Νοταρά 75 (οικόπεδο εταιρείας Κ. Ρήγα ΕΠΕ), *ΑΔ* 65 (2010) Β1, 256-259. Ανθή Ντόβα – Ελένη Κωνσταντινίδου, Άγιος Δημήτριος Αττικής, νεκροταφείο αρχαϊκών – κλασικών χρόνων: οι τάφοι, 1ος Θεματικός τόμος *Δίψης Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων: τα Νεκροταφεία* (υπό έκδοση).

2. Για την παράσταση της μαινάδας και της δυσδιάκριτης μορφής, κενταύρου ή σειληνού σε ημίονο πρβλ. α) μελανόμορφη λήκυθος από το Palermo (Mus Reg.) με προσωπίο Διονύσου ανάμεσα σε μαινάδες και Σειληνούς (περί το 500 π.Χ.): *LIMC* λ. Dionysos 27 [C. Gaspari], *ABL* 206,3 πίν. 23.3, β) μελανόμορφο σκύφο του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης ΒΕ 10303 με διονυσιακή σκηνή με σειληνό πάνω σε μουλάρι (περί το 500 π.Χ.): *LIMC* λ. Dionysos 388. γ) μελανόμορφη λήκυθος της «Ομάδας των Πετεινών» με μαινάδα: *BAPD* 10307, Bucharest, City Museum (Severeanu), 18713 (Ομ. των Πετεινών) [<http://www.beazley.ox.ac.uk/xdb/ASP/recordDetails.asp?recordCount=6&start=0>].

3. Βλ. για την «Ομάδα των Πετεινών»: *ABL*, 67-68. *CVA Marathon* πίν. 10. 1-2 [Π. Βαλαβάνης]. Για το σχήμα πρβλ. *Agora XXIII*, 45-46 αρ. 805-816 (520-530 π.Χ.), 831, 837, 837-863. Μέλπω Πωλογιώργη, Νεκροταφείο Υστεροαρχαϊκών και Κλασικών Χρόνων στην Ανθούσα Αττικής, *ΑΑΑ* 35-38 (2002-2005) [2005] 89-106, ιδ. 103-104, αρ. ΜΠ 8811 (τέλη 6ου ή αρχές 5ου αι. π.Χ.). Μέλπω Πωλογιώργη, Ανασκαφή νεκροταφείου στο Χαλάνδρι, *ΑΔ* 58-64, Α' Μελέτες (2003-2009) [2012] 143-210, ιδιαιτ. 158-159, Κ 692 (500 π.Χ.).

4. Οι επιγραφές με ονόματα *καλών* ήταν κυριότατα γραπτές (*dipinti*) πριν από την όπτηση του αγγείου· σπανίως ήταν *εγχάρακτες*, μετά την όπτηση, από το χρήστη του αγγείου, όπως είναι το πιθανότερο στη

Τέλη του 6ου αι. π.Χ.

ΛΞΟ+ΑΡΗΣΚΑΛΩΣ

Λεοχάρης καλώς.

Η χρονολόγηση προκύπτει από το σχήμα των γραμμάτων. Το χεί σε σχήμα σταυρού απαντά στην Αττική περί το 550-500 π.Χ.⁵ Η μορφή του γράμματος Α περί το 525-500 π.Χ.⁶

Το σχήμα του γράμματος Λ και το Ω είναι μία ακόμη μαρτυρία της χρήσης γραμμάτων του ιωνικού αλφαβήτου στην Αττική στα τέλη του 6ου αι. π.Χ. Η απόδοση του μακρού έψιλον με το γράμμα Η απαντά σποραδικά σε Αττικές επιγραφές πριν από τους Περσικούς πολέμους.⁷

Αξιοσημείωτο είναι το διαφορετικό σχήμα του λάμδα (L και Λ). Το πρώτο είναι το συνηθισμένο σχήμα του Αττικού προεγκλειδείου αλφαβήτου. Είναι ελαφρώς λοξό.⁸ Το σχήμα του δευτέρου λάμδα απαντάται στα Αττικοϊωνικά νησιά των Κυκλάδων στους αρχαίους χρόνους. Σπάνια βρίσκεται στις Αττικές επιγραφές.⁹

Λεοχάρης (= Λεωχάρης)· το όνομα απαντά μεταξύ των Αθηναίων. Η δημοσιευόμενη επιγραφή συνιστά μία από τις δύο παλαιότερες μαρτυρίες του ονόματος (τέλη του 6ου αι. π.Χ.) στην Αττική. Η αρχαιότερη μνεία ενός *Λεωχάρους καλού* είναι από γραπτή επιγραφή (dipinto) στη μελανόμορφη υδρία του Ζωγράφου του Rycroft στο Μόναχο (τελευταίο τέταρτο του 6ου αι. π.Χ.), σύμφωνα με την ανάγνωση του Immerwahr.¹⁰ Οι επόμενες αναφορές σε Αθηναίους που φέρουν το όνομα αυτό ξεκινούν από τα μέσα του 5ου αι. π.Χ. κ.ε.¹¹

καλώς (= καλός)· ο φθόγγος ο αποδίδεται δια του γράμματος Ω, φαινόμενο που συναντάται στην Αττική σε ιδιωτικά κείμενα, πιθανότατα από ξένους, μη Αθηναίους, ήδη από τα τέλη του 6ου αι. π.Χ.¹² Ειδικότερα σὲ επιγραφές Αττικών αγγείων με ονόματα *καλών*, μαρτυρείται το καλώς αντί του καλός, ήδη από τα τέλη του 6ου αι. π.Χ. και κατά το πρώτο μισό του 5ου αι. π.Χ.

Ενδεικτικά παραδείγματα είναι τα παρακάτω:

συγκεκριμένη περίπτωση. Βλ. H. Immerwahr, A Projected Corpus of Attic Vase Inscriptions. *Acta of the Fifth International Congress of Greek and Latin Epigraphy, Cambridge, [18th to 23rd September] 1967*, Oxford 1971, 54.

5. LSAG² 66-67. *Ostraka*, 12. Πρβλ. ενδεικτικά α) ARV² 1698, P. 1562, Αθήνα, ιδιωτική συλλογή· β) *Add*² 392: ερυθρόμορφο αγγείο του Ζωγράφου Αθηνών 501: Hannover 1968.93· γ) Επιγραφή Αρχέρμου από την Ακρόπολη, IG I³ 683 (τέλη του 6ου αι. π.Χ.)· πρβλ. IG I³ 1404 bis.

6. LSAG² 66, 78.

7. L. Threatte, *The Grammar of Attic Inscriptions*, I. *Phonology*, Berlin 1980, 42, 2.021.

8. LSAG² 66 (λ2). Είναι το σύνηθες σχήμα στα επιγραφικά χαράγματα από το ιερό του Διός στον Υμηττό, η μεγάλη πλειονότητα των οποίων χρονολογείται στον 7ο αι. π.Χ.: M. K. Langdon, *A sanctuary of Zeus on Mount Hymettos, Hesperia Suppl.* 16, Princeton 1976, 43 (λ2). Βλ. επίσης και *Ostraka*, 11, σημ. 18, αρ. 8, 9, 11. Το Λ απαντά, όπως στο δημοσιευόμενο χάραγμα, κάπως λοξό στο 2ο και 3ο τέταρτο του 6ου αι. π.Χ.: LSAG² 66 (λ3), αρ. 14, 15, 22.

9. Πρβλ. α) την επιγραφή της οινοχόης «του Διπύλου» (περί το 725 π.Χ.): LSAG² 66 (λ1) αρ. 1· β) την επιγραφή του Αρχέρμου από την Ακρόπολη: IG I³ 683 (τέλη του 6ου αι. π.Χ.), Langdon, ό.π. 43, αρ. 9, 26, 52. Βλ. και IG I³ 1404 bis. Τα δύο σχήματα του Λ, αττικό και ιωνικό, απαντούν και σε χάραγμα *καλού* σε αγγείο από την Αρχαία Αγορά της Αθήνας, που χρονολογείται στο τέλος του 6ου-αρχές του 5ου αι. π.Χ. Εκεί όμως η διαφορά αποδίδεται σε διαφορετικό γράφημα: *Graffiti and Dipinti*, 11, C7.

10. CAVI 5197. BAPD 301848. Munich Antikesammlungen 1720. Ο Immerwahr παρέχει καλώς Λεοχάρης, αντί της αναγνώσεως του Beazley Λεοκ<ρ>άτες.

11. LGPN II, Λεωχάρης (1-24). J. S. Traill, *Persons of Ancient Athens*, vol. 11, ΛΕΩΧΑΡΗΣ.

12. Threatte, ό.π. (σημ. 7), 33, 2.0121, 38-39, 2.0122, ιδιαίτερα 47, 2.033.

α) καλώς Μελιεύς (καλός Μηλιεύς)· σε ερυθρόμορφο αγγείο του ύστερου βου αι. π.Χ. (530-520 π.Χ.).¹³

β) Ἀλκίμαχος καλώς· σε αγγεία του Ζωγράφου του Αλκιμάχου.¹⁴

γ) Κλεινίας καλώς ή Κλινίας καλώς (Κλεινίας καλός).

- Ερυθρόμορφος αμφορέας Νάπολης του Ζ. του Αλκιμάχου (2ο τέταρτο του 5ου αι. π.Χ.).¹⁵

- Ερυθρόμορφος αμφορέας Λονδίνου του Ζ. του Αχιλλέως (460-450 π.Χ.).¹⁶

- Ερυθρόμορφος αμφορέας του Ζ. του Αχιλλέως (475-450 π.Χ.).¹⁷

- Ερυθρόμορφος αμφορέας Αγίας Πετρούπολης (475-450 π.Χ.).¹⁸

δ) καλώς | Ἡγέλεως. Ερυθρόμορφος κρατήρας του Ζ. του Αχιλλέως, Νέας Υόρκης (460-450 π.Χ.).¹⁹

Τα ιωνικά στοιχεία του χαράγματος, η χρήση του γράμματος Η για την απόδοση του μακρού ε, η χρήση του γράμματος Ω αντί του ο, καθώς και ο ιωνικός τύπος του Λ, ενδεχομένως οδηγούν στην υπόθεση ότι αυτός που έγραψε την επιγραφή στη λήκυθο την ώρα της ταφής ενός προσφιλούς νεκρού, δεν ήταν Αθηναίος. Η χρήση του γράμματος Ο για το ωμέγα και τοῦ Ω για το όμικρον απαντά στα νησιά της Πάρου, Θάσου και Σίφνου.²⁰

Τα ονόματα των *καλών* απαντούν στα Αττικά αγγεία από τα μέσα βου έως τα μέσα 5ου αι. π.Χ.: δεν έχουν, ως επί το πλείστον, σχέση με την παράσταση του αγγείου και συχνά επαινούν κάποιον δημοφιλή νέο Αθηναίο, αριστοκρατικής συνήθως καταγωγής.²¹ Είναι εξαιρετικά σπάνια εκτός Αττικής.²²

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

ABL: Caroline Henriette Emilie Haspels, *Attic Black-Figured Lekythoi*, Paris 1936.

ABV: J. D. Beazley, *Attic Black-Figure Vase-Painters*, Oxford 1956.

Add²: T. H. Carpenter et al., *Beazley Addenda: Additional References to ABV, ARV² and Paralipomena*, Oxford 1989².

13. CAVI 7997. Warsaw Museum 142308. Ζ. Goluchow ARV², 10/2. CVA Poland 1, πίν. 17.1. D. M. Robinson – E. J. Fluck, *A Study of Greek Love-names, Including a Discussion of Paederasty and a Prosopographia. Johns Hopkins University Studies in Archaeology*, No. 23, Baltimore 1937, σφ. 170.

14. Ἀλκίμαχος καλώς Ἐπιχάρως: London E318. ARV² 530/20. Βλ. και Ἀλκίμαχος καλώς: CAVI 5513, ARV² 631.

15. CAVI 5430. Naples 3125. ARV² 530/21.

16. London E 300. ARV² 988/15.

17. CAVI 4770. ARV² 988/13.

18. Κλινίας καλώς: CAVI 7406. ARV² 10002/4.

19. CAVI 5578. New York 07.286.81. ARV² 991/61.

20. LSAG², 289- 290.

21. Σούδα s.v. *καλοί*. Βλ. και κατάλογους μελανόμορφων και ερυθρόμορφων αγγείων με επιγραφές *καλών*: ABV 664. ARV² 1559-1616. Appendix IV. Kalos names. Βλ. και D. M. Robinson and E. J. Fluck, *A Study of Greek Love-names, Including a Discussion of Paederasty and a Prosopographia. Johns Hopkins University Studies in Archaeology* No. 23, Baltimore 1937, 3-5. H. Immerwahr, *A projected corpus of Attic vase inscriptions. Acta of the Fifth International Congress of Greek and Latin Epigraphy, Cambridge, [18th to 23rd September] 1967*, Oxford 1971, 51-60.

22. R. Wachter, *Non-attic Greek vase inscriptions*, Oxford 2001.

Agora XXIII: Mary B. Moore, Mary Zelia Pease Philippides, D. von Bothmer, *Attic Black-Figured Pottery. The Athenian Agora XXIII*, Princeton 1986.

*ARV*²: J. D. Beazley, *Attic Red-Figure Vase-Painters*, Oxford 1963².

BAPD: *Beazley Archive Pottery Database* (www.beazley.ox.ac.uk).

CAVI: Henry Immerwahr's *Corpus of Attic Vase Inscriptions* (2009)

[<http://www.unc.edu/~hri/Inscriptions.pdf>]

CVA: *Corpus Vasorum Antiquorum*.

Graffiti and Dipinti: M. L. Lang, *Graffiti and Dipinti. The Athenian Agora XXI*, Princeton 1976.

LGPN II: M. J. Osborne – S. G. Byrne, *A Lexicon of Greek Personal Names. II. Attica*, Oxford 1994.

LIMC: *Lexikon iconographicum mythologiae classicae*

*LSAG*²: L. H. Jeffery, *The Local Scripts of Archaic Greece. Revised edition with a Supplement by A. W. Johnston*, Oxford 1990².

Ostraka: M. L. Lang, *Ostraka. The Athenian Agora XXV*, Princeton 1990.

Μελανόμορφη λήκυθος με επιγραφικό χάραγμα

Εικ. 1: Η λήκυθος (Αρχαιολογικό Μουσείο Βραυρώνας ΒΕ 4808).

Εικ. 2: Η επιγραφή.

Ν Ξ Θ Ϝ Ρ Η Σ Κ Ρ Γ Ω Σ

Εικ. 3: Σχέδιο της επιγραφής.